

Ženski likovi u hrvatskoj povijesti

Nevenka NEKIĆ

Kad je Meštrović oblikovao svoju skulpturu »Povijest Hrvata«, uzeo je ženski lik tvrd, harmoničan, zatvoren, okrenut u sebe sa svim svojim bolima, stoičan, oštroid, skrovit i prepun tajni. U krilu joj ploča s natpisom na glagoljici, drevnom pismu Hrvata. Lik ove Dinarke, koja podsjeća na majku velikog kipara, drži u skutima kao u kovčegu svu svoju djecu, knjige, misli, riječi. Kipar poručuje da u početku bijaše riječ koja je od Boga predana Majci da je prenosi djeci. Jer, unatrag, sve do nepisane prapovijesti, mračnih vremena o kojima znanost ništa ne zna, svaki narod svoj jezik naziva materinjem. Materinski govor otvarao je veliku školu jezika. U njemu su bili sadržani vjera, povijest, zemljopis, logika, moral, pjesništvo... jezik je sam po sebi bio i ostao *kultura*. Majka je najčešće bila ona koja prenosi na dijete pojmove, imenuje i izmišlja, plete misao legende jednako kao i nit veziva.

Ne inzistirajući na točnom utvrđivanju stoljeću doseljenja, držimo da su Hrvati doselili u ove prostore s oblikovanim raznolikim govornim i misaonim bogatstvom, što se može zapaziti i danas promatrajući stare toponime ili imena sačuvana iz tih davnih stoljeća. Ako je legenda dovela na obale Jadrana Kluka, Lobela, Kosjenca, Muhla, Hrvata, Tugu i Bugu, zašto ne vjerovati u njihova imena koja su do danas preživjela u narodu? A u svakom je sadržana posebna jezična misao i melodija, ljepota rasporeda glasova i njihova vrijednost, raspored po starješinstvu: najprije se uvijek navode petero braće, a onda dvije sestre. Dakle, oni su ravnopravni, ali muški su ipak »ravnopravniji«. U sklopu svetog i mističnog broja sedam, koji u pričama i vjerovanjima kod svih naroda ima svoje tajanstveno mjesto, pojavljuju se Tuga i Buga na pisanu povijesnu scenu perom Konstantina Porfirogeneta, a time i bezimena Hrvatica koja je prije puta u ove krajeve već isplela košare za put, istkala odjeću i ukrasila je, zamislila nakit koji nosi na ušima i oko vrata, isprela riječi *basmi* protiv uroka, kuge, svih bolesti, zlih duhova, opjevala putem svitanja i smrti, zajauknula u času pogibije muža ili djeteta. Ona je ta koja je stvarala cijeli kosmos riječi i oblika: od prastarih stihova »Moja ruka tira vile i kugu i svaku sablast drugu« (koji su se još do prije pedesetak godina mogli čuti u Poljicama) pa do motiva veza na odjeći, koji će, kad Hrvati konačno sjednu i počnu graditi, prijeći u kamen.

Kamen devetog i kasnijih stoljeća najljepše pjeva u pleternim motivima

što se nižu baš kao na tkanini naših vezilja, isprepliću i titraju da bi zatvorili krugove ili kvadrate pune ptica, cvijeća ili lišća. Tipične ženske metafore. I kad nepoznati majstori podignu čudesne ciborije iznad oltara diljem stare hrvatske države, u obliku piramida s akroterijem na vrhu i čipkasto postavljenim malim arkadicama koje se penju od kapitela razlistanih akantusom, unutar tih oblika skrivat će se često golubica ili paunovi. Jedan od ponajljepših ciborija je onaj iz Bijaća kod Trogira, prepun ptica s grozdovima u kljunu uokvirenih cvjetnim grančicama. Kao kad ženska ruka veze vez, teku pleterni motivi po tim ciborijama, sarkofazima, ambonima, plutejima i zabatima, ne samo u crkvi svete Marte kraj Trogira, nego cijelom starom hrvatskom državom. Ovdje je natpis: »Gledajte, sve je to novo podignuto u čast časne Marte«, a tamo dalje u čast Lucije, Katarine, Magdalene, a najčešće Marije. Zaboravljat će Hrvati svoju pogansku misao i muške i ženske bogove; nestat će Vesne, Mokoši, Morane i sačuvat će se samo u narodnim imenima. Ženski element poganstva ustupio je mjesto ženskom elementu iz kršćanskog svijeta. Čudesni su sačuvani zabati s likovima Bogorodica u Biskupiji kod Knina, kolijevci i pradavnom gnijezdu Hrvata. Tu su one jednostavnih uparanih crta lica, pomalo grubih crta kao u naših dinarskih seljanki, s plaštem preko ramena, nevjestom aureolom oko glave, u stavu adoracije. U tom davnom Tineumu (Knin), jednoj od najstarijih hrvatskih županija, kako navodi Konstantin Porfirogenet, majstor kamenorezac gledao je lica Hrvatica, tvrda od rađanja i umiranja i ovjekovječio ih u kamenu. Iz prostora i vremena udaljenog dvanaest stoljeća gledaju nas gotovo portreti raznih Maruša i Stjepuša.

Kad se otvaraju grobovi, najbolji svjedoci života vremena, izbacuju na sunce prstenje i narukvice, ogrlice, igle ukosnice, pribadače, križeve – čija raskoš i ljepota svjedoče o istančanom ukusu Hrvatica bogatijeg sloja, žena dostojanstvenika. Najljepši nakit pronađen je i opet kraj Knina u Biskupiji i Golubiću. Mnogi naši anonimni starohrvatski grobovi kriju savršenu umjetničku misao u liku dijadema za kosu, ili sljepočničarki koje blistaju u pozlati, srebru ili tamnom bakrenom sjaju.

Između dva izvora Cetine, gdje se diže crkva Sv. Spasa, čuva se uspomena na imena župana Gastike, donatora, i njegove majke Nemire. Tu nas iz mraka vremena gleda natpis na poluuncijali, a oko njega se zbililo najveće starohrvatsko groblje od 1162 groba (plus 800 stećaka kasnijeg razdoblja). U ženskim grobovima ljepota nakita začuđuje svojom izradom i poetičnošću.

Ako možemo izdvojiti ženski spomenik iz X. st., onda je to sarkofag kraljice Jelene: »U ovom grobu počiva glasovita Jelena, koja je bila žena kralju Mihajlu (Krešimiru), majka kralja Stjepana Držislava. Ona je postigla mir kraljevstvu. Dne 8. listopada god. od upućenja Gospodnjeg 976. ovdje je pokopana. Ona koja je za života bila majka kraljevstva, postala je i majka sirota i zaštitnica udovica. Ovamo pogledavši, čovječe, reci: Bože, smiluj joj se duši« (Sv. Stjepan na Otoku). Dovoljno teksta za jedan roman. Uz ime Jelene dodani su epiteti koji govore o legendarnoj dobroti: žena i majka, zaštitnica udovica i sirota, mirotvorka,... Dakle vjera i milosrđe –

dvije glavne odrednice ove žene časne uspomene u hrvatske povijesti. Ovdje kao da su skupljene sve moguće zadaće koje je žena i majka mogla imati u to vrijeme: darovateljica mira, života i obiteljske sreće. Ako je znala pisati, a vjerojatno jest (što slutimo po mnogim znacima iz povijesti) pisala je sigurno pobožne stihove u prozi, kao što je i zapis na njezinu grobu. Ona je odabrala Boga, a ne slavu i povijest za svoj smisao. A odabir Boga pokazao se najvećma kao najsigurniji put kroz povijest.

Samozatajno zatvaranje iza vrata gdje vladaju dumanske tišine, život u potpunoj anonimnosti i odricanje od blaga ovoga svijeta nije uvijek značilo i potpunu izolaciju od povijesnih tijekova. Kad nakon tisuću godina izađu na svjetlost st. zlata i srebra Zadra i Nina, oduševljeni Krleža će pisati: »Po donatorima i većini majstora zadarsko zlato dokaz je prije svega, o *hrvatstvu ovoga grada*. Od ranoga srednjeg vijeka pa sve do pada Bosne, od Čikinog bakrenog križa do blistavog kovčega anžuvinske kraljice Jelisave Kotromaničke, ime Zadra vijorilo se kao barjak kroz stoljeća.« Taj i takav Zadar dočekao je još 77. papu Aleksandra III. (1159-1181) u katedrali Sv. Stošije pjevanjem hrvatskih pjevanja. U tom Zadru, kojeg su nakon žilavih borbi Mlečani jedva pokorili, imao je svoju palaču i Hrvoje Vukčić Hrvatinić, a imali su ih i ostali bosanski plemići koji su tu navraćali. Tako se tu skupilo blago: zavjetna škrinja Sv. Šimuna, što ju je dala izraditi nesretna kraljica Jelisava, koja je u borbi za vlast izgubila glavu u nedalekom Novigradu; relikvijar u crkvi Sv. Marije kao dar Katarine Hranić i mnogo toga. Među njima ističe se starinom i skromnošću *Čikin* križ. Ona je bila praunuka Mihajla Krešimira II, koju Petar Krešimir IV. zove »sestrom« i osnovala je za spas svoje duše benediktinski samostan u koji je ušla poslije smrti svojega muža sa starijom kćeri Damjanom, a kasnije im se pridružila i mlađa Većenega. I mnoge Zadrance darovaše samostan, kažu izvori: od imanja do umjetničkih predmeta. Čuvarice toga blaga, poglavarice samostana kroz duga stoljeća Rožana, Tolja, Nikoleta, Dobra Zlorad, Marija Butivan i niz drugih znanih i neznanih, omogućile su nam da poput feniksa iz pepela uskrsne naše blago i zabljesne na europski način. One su ga pomno branile kroz nemila stoljeća i bure sve do vremena posljednje okupacije. Tu je i taj kratki široki križ Čike s Madonom i sveticama na jednoj strani, a Kristom i evanđelistima na drugoj. On je odolio stoljećima možda i zato što je bio bakren s tankom pozlatom.

Ako pogledamo *sadržaj naše narodne pjesme* od najranijih dana, spoznat ćemo da je djevojka, žena i majka pratila sva zbivanja narodnog života i opjevala ih maštom i dirljivošću u naricaljkama, romansama i ljubavnim pjesmama, ponajviše kratkim izrazitim osmeračkim stihom. Svaku narodnu katastrofu ili uspjeh zabilježila su i ženska usta. Kad su propali hrv. kraljevi Zvonimir i Svačić, te Šubići i Zrinski, javljaju se naricaljke vrelije od oplakivanja Tetide, dramatičnije od biblijskog Rahelinog plača. Te pjesme pamte još franačka zločinstva kad su im novorođenčad bacali psima za hranu,

pokolje Tatara i pohare Ugara po Bosni, kamo su stizale vojske da unište bogumile. A u kolu kad se svatovi vrte pjevale se ženske svadbene pjesme kakve se od Katula nisu čule, kažu poznavatelji. Pune su sjajnih metafora, simbola i slika poput ove: »Na planini oganj gori, oko ognja kolo igra.« Ta scena vezana za pradavni poganski običaj prenijela se na Ivanjdan i uplela Marinu krunu. Tema Marine krune raširena je po cijeloj Hrvatskoj. U Dalmaciji se javlja u njoj Crni Moro, a na sjeveru nakazni Mađar ili Ciganin. Pjesma je izraz pozitivne ksenofobije. Prvi koji je na sjeveru zabilježio tu pjesmu bio je P. R. Vitezović, shvativši simboliku ove romanse kao čuvanje čistoće kuće. Jer sadržaj pjesme kaže da je vjetar odnio Mari krunu i vijenac dok je plesala u kolu, a ona se lakoumno obećala udati za onoga tko nađe izgubljeno. Našao je Crni Moro (Arapin) i donio Mari krunu, ali ona odgovara: »Volila bih se utopiti, neg Morova ljuba biti.« Ekspresivnost i ljupkost, duboka svijest o pripadanju svom jatu, čuvanje rasne čistoće svog naroda izražene simbolima kraljevskih obilježja – sve to blješti u svjetlucanju ognja, krune i vijenca. Baltazar Krčelić prepjevao je tu romansu na latinski shvaćajući Lijepu Mare kao personifikaciju Hrvatske. Tom su se temom koristili mnogi naši pjesnici: Kranjčević u »Iseljeniku«, Matoš i drugi.

Druga velika tema ženskih pjesama je odvođenje u ropstvo, jer Balkan je bio eldorado za robove. Sve europske zemlje imaju sinonim za naziv rob – ime Slaven. Još kralj Zvonimir obvezao se papi Grguru VII. da će se boriti protiv ropstva, a narod ga u pjesmi zato blagosilja. Ali poslije njegove smrti, koja je simbolična u svakom pogledu, nastavlja se prodaja robova. Velike tržnice robova bile su u Drievima kraj Gabele i u Dubrovniku. Dubrovnik se, unatoč svojoj apsolutnoj kulturnoj naprednosti i katoličanstvu, nikada nije htio odreći ove trgovine jer je dobivao posebnu pristojbu za svakog prodanog roba.

Ženska usta opjevala su i oplakala u pjesmi bol zbog prodanog djeteta, brata, muža. Najčešće majka tuži. Tu sigurno magistralnu temu našeg tužnog i nemilosrdnog srednjovjekovlja obradili su prema nar. pjesmama i memoriji legende Marin Držić, Hanibal Lucić, M. Vetranović. Tema je obično ovakva: robinjica je djevojka plemenita roda koja sjedi u perivoju kraj jezera – arkadijski ugođaj ljepote i mira. Uhvaćena od gusara i dovedena na trg ona pjeva i plače o svojoj nesreći i lutanjima te moli trgovce da je otkupe. To ima dubok korijen u narodnom sjećanju na tragediju Hrvatskog kraljevstva; to su tužbalice za danima slobode, koja je personificirana u liku plemenite djevojke.

Mnoge pak pjesme govore o sestrama ili ljubama koje su izbavljene iz ropstva uz Božju pomoć i junačku ruku. Tako pjesma o sestri Ivana Karlovića koja čami u jajačkoj tamnici; pa o Jelici, sestri Ivana Kružića, senjskog kapetana. Ako majka u pjesmi tuži za djecom, obično umire na kraju od žalosti za sinom koji je u tamnici. Njezina smrt je tužna ravnoteža žrtava, zvjezdani uzlet osjećaja i strasti heroína, koje time izjednačuju mušku i žensku hrabrost.

Žena je u pjesmama ipak najčešće žrtva. Od onih primjera kad se uzidava

živa u zid ili temelj građevine, pa do nasilne smrti zbog žalosti. Tema uzidavanja žena u zidine prisutna je i u drugih naroda (npr. grčka pjesma *Most na Arti*), a kod nas je Ivo Andrić obradio tu temu iz nar. pjesme u djelu »Na Drini ćuprija«. To je veličanstvena alegorija koja zbori iz tamnih dubina narodne svijesti znanjem da je Žena temelj nacije, da je njezina žrtva neizbježiva, a najčešće *najčestitija* mora biti žrtvovana, ona koja je nevina, plemenita, vjerna i koja ima djecu. Jalovica nije dostojna te žrtve. Uzidavaju je u temelje tako da ostavljaju dva otvora za prsi iz kojih teče mlijeko za njezine sinove. Strašno i simbolično. Ona time uništava zle sile, mračne demone koji su rušili temelje. To je apoteoza žene gotovo do majkobožanskih visina. A njezini sinovi dolaze dugo, sve dok mlijeko ne presahne i ona ne umre. Tema za Sofokla, Shakespearea. Na takve časne i herojske majke i žene mislio je i P. Zrinski u »Adrijanskog mora sireni« kad navodi uzroke junaštva: »Nit ćemo pojt k harcu za ki uzrok mali – neg za žene, dicu, za vas puk ostali – viru, crikav majku, ku smo obdržali.«

Postoji u nas nekoliko vrhunskih obrada teme majčina srca. Neke su od njih tako legendarne da se čine narodnom baštinom, iako su dobile umjetničko ruho, kao ona u »Šumi Striborovoj« I. B. Mažuranić. A jedna je tako veličanstvena da pobožanstvuje majku na biblijski način: nezahvalni sin ubija majku na zahtjev žene, izvadi majci srce i nosi ženi na poklon. Putem se spotakne i ozlijedi, a majčino srce ga pita: »Ubi li se, drago dijete moje?« Ta možda najljepša i najdublja misao o majci spojila je zvjezdani beskraj dobrote Majke Božje i onih Žena u prošlosti našeg naroda koje su bile samozatajne, tvrde u vjeri i ljubavi, tihe i vjerne.

Čitava je galerija ženskih likova u našoj kulturnoj povijesti koje možemo smatrati predstavnicama mučeničkih stoljeća. Poslije uništenja hrvatske vojske i plemstva na Krbavskom polju godine 1493. narodno sjećanje govori o Derenčinovu sinu Pavličiću, koji se kao simbol hrvatske mladeži stradale u dugim stoljećima, izdiže iznad gomile mrtvacu zakopan do pasa u zemlju, a od pasa krvav i prostrijeljen. Sestra Doroteja ga oplakuje ljubeći ga kao brata više nego zaručnika Perazovića. To je u narodnoj baštini često ponovljeni prizor: sestra se priklanja bratu, dakle plemenu, narodu, ognjištu. »Selom projdem, dragoga si najdem, sav svijet projdem, brata si ne najdem.« To je duboki izraz patrijarhata, gdje su otac i brat u samom vrhu ljestvice. Zaručnik je simbol osobne sreće, a brat sreće domovine. Ona je ta koja se mora i može žrtvovati i u času bratove smrti i ona pada mrtva. Tim činom ona se izjednačuje u boli i trpljenju s muškima.

Kada je Alberto Fortis 1774. god. unio našu »Hasanagicu« u Europu, napisao je da je »morlačka«. Njegova putovanja Mletačkom Dalmacijom, o kojoj nije znao mnogo, uvjerila su ga da je narod čestit i vrlo patrijarhalan, a svoju zabludu u pogledu imena naroda nije ni pokušao ispraviti. Vuk će poslije uzeti tu pjesmu i, prema svom običaju, podvesti ju pod srpske pa će je s ikavice prevesti na ijekavicu. Odatle je preuzima Goethe i objavljuje na njemačkom jeziku u srpskim pesmama. Da je ta naša najljepša balada bila originalno ikavska i da pripada sloju muslimanskih pjesama, to će kasnije

dokazati Miklošić, Meštrović i drugi istraživači. Opisana je na tisućama stranica, uprizorena za kazališnu predstavu od Ogrizovića, i dandanas može ponijeti i uzbuditi gledaoca. Zašto? Jer istinito pogađa bit ljudskih odnosa u društvu. Žena je ovdje rob i žrtva muške taštine, oholosti i nemilosrdnosti. A ona je prije svega majka, a tek onda žena, kojoj ne priliči da iskaže svoju misao i osjećaj, a ponajmanje suprugu. I cijeli taj sklop odnosa nametnu je baš on. On može, ali neće tu ljubav iskazati, a ona hoće, ali ne smije. Bio bi to skandal jer bi je ta izjava degradirala na trbušnu plesačicu i donijela joj moralnu smrt.

Sudbine naših anonimnih žena i majki prikazane su kao mnogoлика ženska duša što se izkristalizirala kao ljubiteljica domovine, patnica i mučenica, odgajateljica, čuvarica domaćeg ognjišta, osvetnica svoga muža ili časti. One pak koje su izašle iz te anonimnosti zbog podviga – naše Ivane Orleanske, kao Mila Gojsalića, Mare Lukša, sposobne da ubiju za pravdu i slobodu i nestanu od mača ili ognja – mašta je uzdigla do heroína, a umjetnici kao Ivan Meštrović obradili u kamenu. Danas nad pećinom Ljubitovicom u prosjeku Cetine, te najljepše rijeke koja ističe iz raja i utječe u raj, lebdi Meštrovićeva Mila kao sjajna zvjezdana parabola hrv. povijesti. Ona je na neki način negacija pasivne ženske visine, koju su nametnuli društvo i običaji.

Iz legendi srednjega vijeka nekoliko je imena preskočilo jaz slutnje i ušlo u povijesno provjerljiv okvir. Jedna se slavi 25. listopada – blaženica Katarina Kosača. Istina je da su Kotromanićke, prema mišljenju povjesničara, bile lijepe, oštroumne i kulturne žene koje su ulazile u prve europske dvorove kao nevjeste. To su kćeri i unuke bosanskog bana Stipe Kotromanića: Katarina, udana za Hermana I. Celjskog, Elizabeta, napuljska, poljska, hrvatska i ugarska kraljica udana za Ljudevita Anžuvina, a zatim unuke: Katarina – izabrana na saboru u Košicama 1373. baštinicom poljskog prijestolja, pa 1374. u Parizu zaručena s Ljudevitom Orleanskim, vojvodom iz kuće Valois (sin kralja Karla V); Marija – nasljednica Ludovika, oca Anžuvina, koja postaje žena Sigismunda Luksemburškog; Jadviga – poljska kraljica i žena kralja Vladislava Jagelovića (prije toga kao malodobna udana za Vilima Habsburgovca)... Povijest kaže da su naše prvakinje znale dobro vesti i krojiti svoje ruho: nošnja u Bosni bila je ravna nošnjama na tadašnjim europskim dvorovima. To potvrđuje i činjenica da se tada nosilo u Dalmaciji, Dubrovniku, Mlecima, srednjoj Italiji, Rimu, Napulju »odijelo kroja bosanskoga«, što uvjerljivo govori o izvornoj ljepoti te nošnje. Iz naših se dvorova kroz klance na brdskim konjima prelazilo u Dalmaciju, Mletke i sve do Rima gdje se hodočastilo i kupovalo: čisti skklet, fino sukno, grimiz, svila, zlato, srebrno posuđe, nakit, biser, drago kamenje. Rasute kosti i krune bosanskih velikašica diljem Europe svjedoče o tome da su u to doba prije otkrića novih zemalja i dolaska Turaka one bile poznate i tražene. Jadviga Jagelonska je proglašena blaženom i o toj unuci Stjepana Kotromanića napisali su poljski povjesničari značajna djela. Mi ništa nismo napisali, a Bog znade da li ikoji turist u Krakowskoj katedrali na Wawelu zna da stoji nad njenim kostima. Znakovito je i to da je Krakow staro sjedište Bijelih

Hrvata, grad koji je, prema legendi, osnovao zmaj Krakana, po kojemu je i dobio ime. Sve te izmiješane kosti i krv svjedoče da smo bili i ostali dio Europe.

Iz reda tih velikašica izdvaja se svojim tragičnim životom Katarina Kosača, rođena 1424. na dvoru najmoćnijeg velikaša bosanskog kraljevstva Stjepana Vukčića Kosače, patarena. Dana 26. svibnja 1446. obavljeno je njezino vjenčanje s bosanskim kraljem Stjepanom Tomašem Ostojićem u Milodražu, nedaleko od Kiseljaka. Za tu zgodu bila je pripravljena zlatna kruna ukrašena biserima i dragim kamenjem, koja je do tada ležala pohranjena u riznici stolne crkve Sv. Dujma u Splitu. Bili su to veličanstveni svatovi, na koje je Stjepan Kosača pozvao sve velikaše od Bribira do Kotora, od Omiša do Vrhbosne, pa čak iz Epira bana Kastriotića Skenderbega. Tako je Katarina ušla u kuću Kotromanića, koja je dala mnogo banova i sedam kraljeva. Njihovi dvorovi rasuti su od Kotor-Varoša do Sutjeske, Visokog, Bobovca, Srebrnika, Olova, Jajca, Ključa i drugdje. U predvečerje bosanske katastrofe ta žena tužnih očiju koja nas gleda s portreta što ga je izradio Giovanni Bellini za njezina boravka u Rimu (sačuvan je još jedan u Sikstinskoj kapeli u sceni s gubavcem u Rossellijevom diptihu »Govor na brdu«, te još jedan iz samostana u Kraljevoj Sutjesci, kojeg je predao fra Marin Nedić na čuvanje J. J. Strossmayeru) već je doživjela smrt muža. Njezine profinjene crte duguljasta lica, tamno pokrivalo za glavu, skromna a dostojanstvena odjeća – miruju u tom renesansnom portretu kraj otvorenog prozora, s čijeg svjetla blista njezin pogled i tužno i pametno zbori o boli kao stalnosti ljudskoga života.

Izvori svjedoče da je za života bila skromna, puna obzira, sklona umjetnosti i vezu, koji je posebno njegovala. Podigla je nekoliko crkava: Sv. Katarine u Jajcu, crkvu Presvetog Trojstva u Vrilima kod Kupresa. U Kreševu je utemeljila franjevački samostan s crkvom Sv. Kate. U oporuci se spominje da je ostavila Bolnici Sv. Jeronima u Rimu sve potreštine iz svoje kapele u Kozogradu kod Fojnice, pa je vjerojatno da je i tu crkvu dala sagraditi. Poslije smrti muža živi povučeno s djecom Sigismundom i Katarinom u Kozogradu, koji je kasnije vrlo hrabro branila od Turaka. Legenda kaže da su Turci na nagovor neke babe skrenuli vodu pa su branitelji morali napustiti grad. Katarina naredi da se konjima potkove stave naopako kako bi zavarala tragove i noću krene na dugi put s kojeg se više neće vratiti. Preko Zaostroga i Makarske, gdje ostavlja kraljevski plašt, koji je sama vezla zlatom na brokatu, odlazi u Ston, kamo Dubrovčani šalju dva broda da može doploviti u Dubrovnik, gdje su bosanski kraljevi imali svoje palače i ljetnikovce. Na tom putu Turci su joj oteli djecu, koju nesretna majka nije više nikada vidjela. Odmah u zimi 1464. otplovila je u Anconu s pratnjom od četrdesetak plemića i došla u Rim tražeći pomoć od pape da izbavi djecu. U Rimu je dočekan kraljevski. Pregovori, međutim, o povratku djece nisu uspjeli. Čak je jednom pošla sama na granicu turskog carstva, ali uzalud.

Bježeći iz Bosne ponijela je sobom sve blago: bodeže, vrčeve, mač svojega muža što bijaše namijenjen sinu Sigismundu »ako se vrati«, mač okovan

srebrom, kojeg nitko nije primio iz njezinih ruku i koji je nepovratno nestao u mračnim hodnicima povijesti. Katarina je bila svjedok smrti posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića. On je danas jedini sačuvani kraljevski kostur i počiva u staklu muzeja jajačkog franjevs. samostana. O njemu i o Bosni, koja »šaptom pade«, isplele su se mnoge tužne legende o junaštvu i izdaji. U toj magli maštanja lebdi negdje i kruna bosanskih kraljeva koju je Katarina nosila sobom u Rim i predala papi Sikstu IV. Dva detalja govore o Katarini kao čovjeku: u oporuci ono malo lijepih stvari podijelila je pravedno među svoje prijatelje koji je nisu do smrti napustili, a sjetila se i svojega naroda – ostavila je Bolnici Sv. Jeronima za hrvatski narod sve potrepštine iz svoje kapele. U plitkom reljefu nad grobom Katarine hodočasnici svetoj i krvavoj prošlosti koji dođu u Ara Coeli mogu prepoznati krunu s ljiljanima kao simbolima ljepote duše; dragulje na haljini, koji, kažu, mijenjaju boju do crne ako je vlasnik tužan; koprenu, znak časti, koja prekriva bujnu kosu; knjigu koju drži na prsima kao znak pobožnosti Djevi Mariji; prstenje i grbove Kosača i Kotromanića. Originalni zapis bio je na ikavici, autentičnom govoru Bosne i Katarine, koji je ona sama pet dana prije smrti dala zapisati: »Priminu u Rimu na lito Gospodina 1478. na dni 25. oktobra – spominjak nje pismom postavljen.« Danas ga nema kao ni bosančice, kojom je bio zapisan. Nestao je prilikom obnove crkve i zamijenjen latinskim. Još godine 1971. pisac mnogih redaka o toj kraljici Tvrtko Bobovački tražio je prijenos njezinih kostiju u Jajce, da bi se moglo hodočastiti stvarnim ostacima naše svete i krvave prošlosti.

Navodeći živote Čike i Katarine kao pripadnica visokih klasa, ne težeći apoteozu ili pretjerivanju, ali vežući se neizbježno za legende koje su pročistile njihove ljudske slabosti i ostavile nam samo herojske trenutke, nismo ni započeli listu takvih ženskih likova. Samo da se prisjetimo Beatrice Frankopanke, udane za Ivaniša Korvina, nesretnog sina velikog Matijaša; lijepe, obrazovane, umne Beatrice kojoj se ni grob ne zna. Bila je tiha pratilica nemirna i plahovita muža i rodila mu je dvoje djece: Krstu i Elizabetu, za koje se sumnja da su ubijeni. Veliki i sjajni period uspona naših velikaških obitelji Šubića, Frankopana i Zrinskih od kraja XIII. do druge pol. XVII. st. mora sigurno zahvaliti i osobinama žena toga roda kakva je bila i Beatrice. Udajom za Ivaniša postaje najmoćnija žena Hrvatske, s više od sedamdeset gradova u svom posjedu. Ali najdraži su joj očinski Modruš (sa starinom Brnardinom), herojski Bihać, gdje je krstila svog prvenca Krstu (a kao kuriozitetna zgoda na tom krštenju je poklon bosanskog paše Mihaloglua, koji šalje mač sinu svoga ljutog protivnika), te Krapina, gdje će umrijeti Ivaniš, da bi ga, prema njegovoj želji, žena zakopala u pavlinskom samostanu u Lepoglavi, gdje su i danas njegove kosti i sina mu Krste. Beatrice je bila obrazovana, govorila je nekoliko jezika, putovala Mađarskom i Italijom, odgojena je na dvoru u Budimu u izrazitom renesansnom ozračju. Kao osoba odlikovala se pobožnošću i suzdržanošću. Darovateljica je samostana u Lepoglavi i o njoj možemo suditi i prema sačuvanim tekstovima darovnica koje je diktirala u pero: to je zrela i mudra osoba, svjesna zemaljskih

prolaznosti, puna tuge i boli zbog smrti oba djeteta i muža. Vezla je svojom rukom plaštevce za Ivaniša i Krstu a onda ih je poklonila, uz mnoge druge dragocjene darove, bijelim fratrima. Danas nema ni njih, ni nje, ni plaštevca – ostade samo logor Lepoglava kao tragični i sarkastični memento hrvatske povijesti.

Iz tog visokog kruga XV. i XVI. st. ističu se svojom izobrazbom i tankočutnim osjećajem za mecenatstvo Katarina Frankopanka (rođ. 1493) poznata po zaslugi za objavljivanje prve tiskane mađarske knjige, druga pak Katarina, žena Nikole Zrinskog Sigetskog (umrla 1562) mecena je za izdavanje molitvenika »Raj duše« (pronaden 1967. u franjev. knjižnici na Trsatu, pisan čakavskim narječjem s kajkavskim elementima!), te najpoznatija od svih Frankopanki Ana Katarina udana Zrinska (1625-1673), prva žena u banskoj Hrvatskoj koja se bavi književnošću i prevodenjem. Zna hrvatski, latinski, mađarski, talijanski i njemački, služi se s dvjema najvećim privatnim bibliotekama u Hrvatskoj (frankopanskom i zrinskom u Čakovcu). Pronicljiva je, oštromna, jake volje, samosvjesna, rodoljubno raspoložena i kao takva odigrala je možda presudnu ulogu u uroti. Budući da je najbolje od svih urotnika vladala jezicima, obavljala je povjerljive zadatke u Veneciji i Poljskoj. Tako su je njezino rodoljublje i mržnja na Nijemce gurnuli u samo središte urote. Pokazala se jača od mnogih urotnika i u toku istrage nastojala je prebaciti kompletnu krivicu na sebe. Jaka, autoritativna i odmjerena izdržala je sve do trenutka kad joj otimaju kćerku Zoru Veroniku. Tada umire od žalosti. Tragična sudbina te žene još čeka nadahnutog pisca: majka (imala je četvero djece: Ivana Antuna, koji je poslije urote morao uzeti ime Gnade – bio je dvadeset godina u tamnici, gdje umire pomračena uma; Jelenu, koja je udana u Mađarsku, gdje vodi teške borbe s Nijemcima i umire u progonstvu u Carigradu; Judita Petronila, koja je s Veronikom zatvorena u samostan), heroina, utamničenica koja poput Tetide gleda uništenje svoje djece. A bilo je i slavni dana, kao što su oni iz 1660. u Ozlju, kad je prevela s njemačkog i tiskala u Veneciji 1661. »Putni tovaruš« (molitvenik), u čijem predgovoru upućuje knjižicu »vsega hrvatskoga i slovinskoga orsaga gospodi i poglavitim ljudem obojega spola, vsake vrste i fele dobrim kršćenikom«. Ona piše čakavski s dosta kajkavskih riječi, kao i cijeli tzv. ozaljki krug.

Znajući odnose u tadašnjem društvu i što se ženi »pristoji«, u uvodu dalje kaže »Vnogi zamiriti, vnogi i za zlo vzeti što se ovakovo delo na se vzeti potpačala i knjige načinjati ili spravljati... postupila... a što se njoj more biti nebi pristojalo.« Iz toga jasno slijedi zaključak da se žena nije bavila književnim poslom i da se to smatralo nepriličnim. Njezine rodoljubne namjere kao i dobro poznavanje književnosti svoga doba vidimo iz daljih redaka uvoda »Skoro zmeda svega svita jezik najmanje hrvatskoga ovo doba štampanih knjig nahodi, pače i one koje nigda bihu po pobožnih i bogoboječih ljudi včinjene i štampane, veče se zatiraju i malo kadi nahode.« U tom dragocjenom djelu koje nam je danas ogledalo literature 17. stoljeća ozaljskog kruga, Katarina Zrinska nije болоvala od suviše barokne kićenosti i pokazala

je da suvereno vlada hrvatskim jezikom. Kao stihotvorka bila je, prema mišljenju povjesničara književnosti, bolja od muža Petra:

*»Ni za drugo na vom svitu
Človik stvoren od ruk Boga
Kad mu dušu plemenitu
Da srid raja zemaljskoga
Neg da ovde tako hodi
tako živi i putuje
Da se v smrti prav nahodi
I da v nebu gospoduje.«*

Evo još i molitve zbog sušne godine: »Gospone Bože vsamogući, u kom se gibljemo, živemo i prebivamo, komu je vu rukah močvarnost i suša, glad i hrana: smiluj se nad nami u ovoj našoj sadašnjoj potrebi ter nam pusti zgora iz tvoje tarne hiše jednu tihu godinu na našu prošnju, kako si ju negda bil pustil na prošnju svetoga Elijaša Proroka.«

Na trajnoj karti vremena i vrijednosti u našoj povijesti sjaji Dubrovnik kao čudesni kardinalskogrimizni raskošni cvijet bugenvile. U sjenama njegovih hladovitih soba i đardina odrasle su generacije pisaca i inih umjetnika, a među njima i nekoliko vrijednih imena ženskih stvaralaca. Rigorozni, kruti, mudri, lukavi i hladnokrvni upravljači Dubrovnika predviđjeli su gotovo za sve društvene slučajeve lijek. Tako Dubrovnik ima hospital za starce i nezbrinute žene i djevojke i posebno nahodište za nebračnu djecu. To su najčešće djeca vlastele koju izdržavaju očevi, neki i javno. Odgoj vlasteoskih djevojaka bio je strog, gotovo samostanski. Izlazile su dva puta godišnje – za Uskrs i Božić – misu obavljale u kućnoj kapeli, budućeg ženika birali su roditelji. Najveća vrlina bila je čuvanje časti obitelji i prekršaj se morao iskupiti ispijanjem otrova. U protivnom obitelj biva izolirana i nitko se više s njom ne želi miješati. Školovane su u kući učeći ponešto od braće i očeva. Pa ipak poznate su neke kao vrlo obrazovane, npr. Nikoleta Gučetić (oko 1300) koja je bila na glasu zbog svoje učenosti; ili Nikoleta Rastić (1550. ulazi u samostan), slavna zbog svoje latinštine. Zatvoreni tihi svijet Dubrovkinja malokad je izbijao u javnost. Nikoleta Gučetić piše o tome i hvali razum svojih sugrađanki, koje su muški sveli na robinje pa navodi kako se od Pitagorinih vremena postupalo isto: Pitagora je imao sestru Teokleju, koja je bila njegov učitelj i savjetnik te predavala filozofiju u Samotraki. Pisao joj je zahvalna pisma za sve što ga je naučila. Imao je i kćer koju su Atenjani radije slušali zbog lijepog govora i mudrosti od vlastitog oca, ali ipak je povijest zapisala i muškom rukom ubilježila samo Pitagoru. Tako priča Nikoleta Gučetić na početku XIV. st.

U XVI. st., tom raskošnom renesansnom razdoblju zlatnog doba Dubrovnika, ističu se svojim pjesničkim stvaranjem Julija i Nada Bunić (Bona), prve dubrovačke pjesnikinje. Pišući o njima, Appendini u Noticijama ističe da su suvremenice Nikolete Rastić, a Saro Crijević kaže da se od svih pjesnika toga stoljeća u Dubrovniku slavila Julija Bunić. Pisala je talijanski

i ilirski. Budući da Dubrovnik nije imao tiskaru do 1783, što je izraz konzervativnosti dubrovačkog vijeća, pa su nažalost djela uvažениh pisaca rasuta diljem Europe. Tako je i slava nekih pjesnikinja iz naše Atene prešla granice i kao odjek se javila na Apeninskom poluotoku, inače bogatom i slavnom po kulturnoj baštini. Najslavnije naše ime, koje je već kao legendarno ušlo u pjesme i slike, je Cvijeta Zuzorić. Kako je samo Vlaho Bukovac naslikao svu dubrovačku duhovnu elitu na stepenicama atrija kneževa dvora, a u sredini ljepotom i ljupkošću zrači Cvijeta! Ili pak kako je Tin Ujević u pjesmi »Naše vile« opjevao i nju, pa Dinko Zlatarić i Dinko Ranjina, koji su bili poneseni njezinim stihovima, a Zlatarić i ljepotom! Šteta što se nije sačuvala i slika, jer ona je bila i slikarica. Ostao je samo njezin portret, koji čuva ljepotu renesansne raskoši, kojoj je i veliki T. Tasso pisao dva soneta diveći se njezinim versima. Ako je dobila mjesto još za života na dubrovačkom Parnasu, a tu nije bilo lako opstati, možemo slutiti o kvaliteti njezine poezije.

Ta tradicija ženskog pjesništva nastavljena je i u XVIII. stoljeću. O tome svjedoči slučaj Marije Bettere, koja je zapažena od domaćih i stranih biografa kao pisac pobožnih stihova. Usto je rodila dvanaestoro djece. Sudbina je odredila da ih većinom sahrani, doživi 94 godine i umre osamljeno. Uz taj dance macabre, pisala je religiozno, tiho, prevodila s talijanskog.

U ta imena pribraja se i pučanka – Lukrecija Bogašinović-Budmani, koja nas gleda gotovo muškim pogledom s portreta sačuvanog u obitelji. Povijest je još pamti pod nadimkom Jakobinka. Bila je dobro obrazovana, poznavatelj talijanske literature i pisala u duhu osamnaestostoljetnom, s tihom spoznajom o prolaznosti svijeta koju je naglašavao i I. Gundulić. Ona pjeva:

*»Svijeta ovoga sve radosti
vidim, ko dim s vjetrom ginu,
nije se začas u nje ufati
samo u milos tvu jedinu.«*

Sve one žive tihim samozatajnim životom, koji je bio jedina metafora za Dubrovkinje unutar zidina i hladovitih vrtova. U njima je provela život i manje poznata sestra slavnog brata Rugjera Boškovića Anica Bošković.

Mnogi su se u toj obitelji pokazali vični peru i nauci. Od sve djece međusobno najbližiji bili su Anica i Ruđer. I kad ona piše tri godine starijem Ruđi »i para mi se da si ti polak mene za tavolinom«, topla ljubav i nostalgija za zajedničkim djetinjstvom putuje doma i dalje, kamo je Ruđer otišao već sa četrnaest godina. Posebno vezana uz brata, primila je taj odlazak vrlo teško, a isto tako i brojne smrti u obitelji. Utjeha joj je bila vjera i intelektualni rad. Dobro je vladala talijanskim, francuskim i latinskim jezikom pa njena pisma bratu nisu samo obiteljske kronike već primjer dobre proze onog vremena. Sačuvano je 11 njezinih i 9 bratovih pisama u kojima se ogleđaju njezin smisao za izdvajanje detalja, profinjenost i čistoća misli i natprosječnost općih zapažanja. On se tuži: »Ne znam kako sam i ovo izreko malo naški, a malo talijanski er sam veće zaboravio našega jezika

iza šeset (60) godišta, da sam odtamo izišo i vratio se samo jedan put za četre ili pedeset dana.« Središte njihove ljubavi je majka – taj simbol uzajamnog poštovanja i domovine. U času smrti Anica Bošković imala je 90 godina, da bi Ruđer u dalekom svijetu umro iduće godine u 93. godini. Ivo Vojnović piše o tome u »Posljednjim časovima A. Bošković«, a Brno Zamanja stvara epigram kojim smješta Anicu u »zvjezdani prag Olimpa« i kaže da će se Dubrovnik uvijek nje sjećati, kao i Ruđera. O njoj su nastala još neka pjesnička djela kao uznosito i pohvalno viđenje nje same. Ona pak spjevala je *Razgovor pastirski vrhu porođenja Gospodinova* i tiskala to djelo u Veneciji. U to je tiskala i druge pjesme, neke posebno posvećene Ruđi. Ova djela izišla su kasnije u Dubrovniku i Mostaru, ali to je bilo u prošlom stoljeću. Danas je ona zaboravljena i samo mala ploča s natpisom Put Anice Bošković znak je njezina prisustva u Dubrovniku, a bršljan koji raste preko ploče skriva ionako zaboravljenu spisateljicu, za koju nove generacije nisu nikada čule. Brata joj Ruđera talijanske enciklopedije bilježe kao svojega znanstvenika, potpuno falsificirajući njegovo hrvatsko, hercegovačko seljačko podrijetlo.

Ostajući još malo u Dubrovniku zavirit ćemo iza zidina dubrovačkih samostana, u tih osam zdanja, koliko ih je bilo do potresa 1667. Tu su dumne u tišinama, kamo su milom ili silom dospjele, stvarale i djela za vječnost. To su počeci ženske pismenosti i kulturno-književnog rada. Naime, svaki je dubrovački plemić morao, prema Ustavu, poslije rođenja kćeri staviti u državnu blagajnu svotu koja će joj se isplatiti kod udaje. Ako nije imao, morala je u samostan. Već od rođenja znalo se, dakle, koja ide u samostan da bi se braći sačuvao imetak. Kćeri I. Gundulića, Iva Bunića Vučića, Nikole Gučetića i mnoge druge završile su život u samostanu, često na veliku silu. Osudu tih običaja i zakona iskazuje Ivo Vojnović kroz usta Lukše Menčetića: »I neka još stoji crno na bijelo da: kad smo u slobodi zatvarali naše kćeri u puste manastire, da vehnu i proklinju djevičanstvo – a mogli smo ih darivat bogatim pučanima da im očistimo krv – bilo nam je držanstvo da u ropstvu uvedemo u naše prazne i neplodne polače zdravu kopilad što smo po konavoskijem grebenima posijali«. Da je bilo velikog nasilja nad tim djevojkama, to svjedoči i slučaj Agneze Benešić, koja je 1620. zapalila samostan Sv. Klare i za kaznu je bila uzidana u tamnicu u dvoru, ali je uspjela pobjeći. U potresu 1667. poginulo je dvije trećine dumni, a u samostanu Sv. Marka sve. No one koje su prije i poslije toga, pomirene sa sudbinom ili dragovoljno posvećene Bogu, ostale u zidinama tihih dumanskih tišina, bavile su se duhovnim poslom pišući i prepisujući molitvenike (koje im često posvećuju veliki pisci, npr. Bartol Kašić) i originalna djela koje same stvaraju: molitve, prikazanja, pjesme. To sve se stvara na hrvatskome jeziku, jer ih većina nije znala drugi jezik. Tako su njegovale hrvatski jezik, sačuvavši njegove značajke onog stoljeća kao i posebnu misaonost tog uskog, zatvorenog kruga, gdje se ispunjavao smisao njihova boravka na zemlji.

U Zadru u samostanu Sv. Katarine dumne također njeguju hrvatski jezik.

Muški samostani uče i pišu latinski, pa su stoga djelca ženskih samostana to vrednija. Svaka koja »umije štit neka reče molitve i pjesni obraćene u slovinski jezik«. Ta djela su većinom anonimna, a izraz su ne samo duboke religioznosti nego i potrebe stvaranja: od nevještih i teških slova, ukrašenih primitivnim crtežima, do kaligrafijskog rukopisa u gotičkoj minuskuli s obojanim inicijalima i minijaturama punim simbolike trnja, ruža, ljiljana i probodenih srdaca. Tu ima prijevoda, a od XVIII. st. izvornih djela. Bile su čuvarice našeg narodnog blaga i hrvatskoga jezika i znale su u zanosu otići i dalje negoli je to ondašnji zakon dopuštao. O tome svjedoči proces u Šibeniku 1615, u kojem se morala braniti dumna Gabriela Tobolea jer je bila autor jednog prikazanja (drame) u kojem su one glumile u muškim odijelima. Pouzdano znamo da je iz tih redova i darovita Benedikta Gradić, koja piše drame i uvodi zbor kao sastavni dio predstave (1761).

Do XIX. st. svako djelovanje ženskog dijela stvaralaca u našim prostorima bilo je uglavnom ograničeno na uski krug kojemu je osoba pripadala, najčešće viši društveni sloj. Tematski su se najčešće vezivale za religiozni motiv (koji je jamčio da ih društvo neće previše napadati zato što se bave takvim poslom), a vrlo često su izricale i žarko rodoljublje, duboko svjesne vremena i prostora u kojem žive. U toj našoj nepismenoj i deseteračkoj sredini negdje još i danas postoji mišljenje da je prirodno ako se žena ne miješa u intelektualne poslove. Ali dolaskom XIX. st. i žena će biti javno pozvana na čitanje i širenje hrvatske knjige, ali u prvom redu kao odgajateljica svoje djece. Ilirske žene i kćeri bile su živa poluga kojom je trebalo pokrenuti ogroman teret budućeg hrvatskog čitateljstva. Tada se pojavljuje i prva profesionalna književnica u Hrvatskoj – Dragojla Jarnevićeva. Njezin rad kao posve samostalne osobe u maloj, učmaloj i konzervativnoj sredini Karlovca čini se stoga to vredniji. On dokazuje svojom svježinom, neposrednošću, oštroumnošću i sviješću da je nažalost »uvijek živjela u malim prilikama i susretala male ljude, a bila je stvorena za velike stvari« (M. Marjanović, 1907). Između rođenja i smrti uložila je sve svoje napore u svladavanju banalnosti neproduktivnog i nesvjesnog trajanja. Iz kaotične svakodnevice uporno je otimala pročitane i ispisane stranice, pisane čitkim lijepim rukopisom, što bijaše dokaz neumornog i organiziranog osmišljavanja osobne prolaznosti. Radila je duboko svjesna da njezin osobni ulog nasmirenog duha ulazi u glavnicu hrvatske književnosti. Izdržavala se šivanjem i podučavanjem djece, podnoseći zavist i prezir. Zavide joj jer izravno komunicira s najpoznatijim ilircima, građani joj zavide što može ulaziti i u više krugove, a viši krugovi što je uspjela ući među njih. To ona iznosi u *Dnevniku* ne krijući gorku istinu o svojem siromaštvu i osamljenosti, kao i napade na svoje čudoređe. Svi su računali na njezino neiscrpno rodoljublje i ono zaista nije nikad zatajilo. *Dnevnik*, rujna 1863, Pribiće: »Da, da, daj Dragojla piši s pukoga rodoljublja pa uza to se hrani suhimi gučki. Baš mi je srce ogorčeno! Svi bi rado da im pišem u ime rodoljublja. Sve me štuje, sve me cieni.. Hvala lijepa! Da imadem Vranjicanovu kesu, štovali bi me i pobolje.. Da, da, onda bi se oko mene i kupili, a ja bih imala prilike usavršiti se u jeziku.

Večernje zabave i gozbe bi ih udvornim učinile. Ali ovako, kukavicu malo tko osobno prigleda, samo dopisimi dosađuju. A šta bi rekli našav me u tijesnoj sobici među seoskom djecom?« Ili malo dalje u *Dnevniku*: »Mene zanimaju svi ti događaji u domovini, ali razdor koji je među rođenimi Hrvati para mi srce. Nedosljednost njihova i beznačajnost mnogih bacila nas na milost i nemilost Mađarom u ždrijelo, a kukavščina banova (H) je originalna. Da sam muž pak da mi je govoriti u saborih, navukla bih si, znadem, s mojimi govori kaznu smrti, ali voljela bih nego ovako ogavan život živiti kako ga živiju sada Hrvati, psujući se i grdeć u javnih listovih... Upropašćuju jedan drugoga, svi se zajedno s domovinom skupa upropašćuju. Koliki razlog, kolika naobrazba im još manjka« (srpanj 1871, Klč). Toliko originalnosti, svježine i povijesne istine ima u ovim riječima da je dovoljno promijeniti 1871. u 1971. i sagledati svu istinitost opisa iste te Hrvatske.

Njezina velika i nikad ostvarena ljubav bio je Ivan Trnski, pripadnik viših krugova, nedostižan. On je spoznao vrline njezine duše i pisao joj 1839. u Veneciju: »Jerbo ja ne poznadem domoljublja bez kreposti. O, ne može opaka i bezkrepostna duša ni plemenitog šta ćutiti.« A da je Dragojla bila plemenita duha, to svjedoči i ovaj zapis u *Dnevniku*: »Zašto mi nije dao Bog jedno 100.000 dohodaka godišnjih pa me postavio na visoko mjesto! Sve ove književne prosjake slovjanske bih naokolo sebe pokupila pa svakom označila plaću pa i rad im označila, pa bi s njima ukupno radila i podbadala im duh na uzliet, pvela ih sobom u kućice ubogog naroda da mu spjevaju biedu i jade. Da ga podučavaju, zdravi um mu bogate znanjem i umijećem, i ne zaborave se š njega u često raskalašenosti svojoj. Oh, kuda sam uboga uzlietila!« (prosinac 1862, Pribiće).

Taj prvi kontinuirano vođeni dnevnik u novijoj hrvatskoj književnosti otkriva umnu i nesretnu osobu koju bole i javni nauspjesi njezina naroda. Ona ih vrlo dramatično proživljuje, a umire zaboravljena u siromaštvu i bijednoj sobici kraj rijeke Kupe u Karlovcu. Ulica danas nosi njezino ime, a sastoji se od nekoliko bijednih i neuređenih kućeraka. Gradskim ocima nije bilo osobito stalo do uređenja starog Karlovca. Tu pljesnivu i vlažnu ulicu ljudi zaobilaze baš kao što je i u njezino vrijeme bila rubna, čega je Dragojla sasvim svjesna. Jedini prijatelj kojemu se obraćala znajući da ju neće izdati bio je Bog: »Mili stvoritelju moj vječni! Ah oprostí ovaj moj uzdah koji se sa suzami okupan Tebi obratja. Nemoj me pred miloserdnim Tvojim sudom nikoć kasniti radi malodušnosti ove moje koja mi dušu obuze... pruži mi milostivo ruku Tvoju... i samo mi tu milost podijeli da kome drugom moj život koristan biti može, kada meni radostan nije. Nerazmervi me posve za ovaj i onaj život.«

Suprotan primjer iz vremena prijelaza XIX. u XX. st. je lik i život Ivane Brlić Mažuranić (1874–1938). Neopterećena materijalnim i statusnim problemima, podrijetlom iz obitelji koja je pet generacija davala hrvatskom narodu slavna imena, udana u isto takvu obitelj Brlića iz Slavenskog Broda, ona se javila u književnosti Hrvatske kao zrela osoba od 29 godina. Tada je već imala četvoro djece i za njih je počela pisati. Engleski list *Chuch Times*

napisao je možda najkraću i najljepšu misao o toj književnici: »I. B. Mažuranić otkrila je svijetu krasnu sliku hrvatskog etičkog genija.« Kod nje je zaista estetika izvirala iz etike kao po onoj staroj: da nije plemenitosti, ne bi bilo ni ljepote. O tome na mnogo mjesta svjedoči autorica, priznajući i ogroman utjecaj koji je na nju izvršio djed Ivan. On se svojim snažnim korijenjem u povijesnosti naroda i krošnjom velike snage političke suvremenosti natkrililo i nad unučicom, rođenom gotovo iste godine kad je djed postao ban. Otmjenost duha koja je u njoj počivala naslijeđena sa svih strana mogla se razvijati knjižnicama Jurjevske, a kasnije u domu Brlića. Zato je ljepota hrv. jezika malo kada zablistala kao u djelu I. B. Mažuranić čistoćom oblika i finoćom izraza. Mašta i genij hrv. duše progovaraju ovako: temeljna etička dužnost je dužnost srca. To je autorica iznijela i izravno u predavanju 1929. godine pod nazivom »Mir u duši« (objavljenog u *Hrv. reviji*). Duboko religiozna, svjesna svoje misaonosti i osjetljivosti, ona se u svojoj *Autobiografiji* (napisanoj 1916. u Topuskom) predstavlja kao smirena, ozbiljna, skromna osoba, bistra duha, koja stvara zbog estetske potrebe, što je dio njezina bitka. Ona je mažuranićevski spokojna, otmjena i odatle izviru osmišljeni i znalački probrani čisti oblici. Djed je bio temelj iz kojeg su se u nju presadile osnovne vrijednosti kojima je djelom i životom težila: obitelj, majčinstvo, ljepota, povezanost s narodom kojem pripada, a to su hrvatstvo i slavenstvo u njenom slučaju. Ona piše: »Kad sam poslije u svom razvoju došla do toga da s razumijevanjem i razmišljanjem čitam Evandelje, našla sam u svojoj duši tlo uzorano, pripravno, plodno i žedno da primi i da se po svojim silama povede za visokim zahtjevima Evandelja i nigdje me visina tih zahtjeva presenetila nije.«

Postigla je za svojega života mnogo: kritičari najoštrijeg pera kao Matoš, Begović, Domjanić pišu joj recenzije i vrlo visoko svrstavaju njenu literaturu. Kritike koje pišu Donadini, Kozarčanin, A. B. Šimić pohvalno se i zaneseno osvrću na njezin rad i svrstavaju je u najuži red hrvatskih genija. Kažu da je uspješno objedinila slavonsku plemenitost i primorski ponos. Bila je prva žena akademik JAZU, a godine 1937. prema prijedlogu dr. Bazale uvrštena je među kandidate za Nobelovu nagradu. Prevedena je na sve jezike zapadnoga svijeta. S današnjega vidika njezino djelo čini se još veće i vrednije. U ovo doba literature često opterećene pornografijom, apsurdnom egzistencijalnom filozofijom, besmislenom igrom riječi i površnim čeprkanjem po životu nezin se opus čini kao okomica koja seže i dalje od biblijskih vremena, sve do korijena postanka ljudskoga roda, koji je u vječnom traganju za dobrim u borbi protiv zla. Puna je transcendentalnog i pjesničkog. Nazor je rekao o jeziku: »Ne znamo da l' smo gradili mi njega il' on je nama svoju dušu dao.« Tako se postvaruje u svakom i po svakom pravom umjetniku, a I. B. Mažuranić bila je dionik tog stvaranja. Ona ostaje kao blistava freska s tisuću prelijeva na dugom zidu hrvatske kulture, koje seže do davnih stoljeća. I svaka slika može biti putokaz u začaranu i nedovoljno otkrivenu šumu naše povijesti o kojoj je ona napisala da će se zlo pobijediti osobnom žrtvom, a nikako nije slučajno da ta žrtva mora biti – majčina.

FEMALE FIGURES IN CROATIAN HISTORY

Nevenka Nekić

Summary

This work is primarily an essay on female figures in the history of the Croatian people. It begins with idealized women from the period of the Croatian National Monarchy in the tenth century based upon tombstone inscriptions in Solin, especially Jelena, wife of King Krešimir: mother of the poor, patron saint of widows and peacemaker. Mention is also made of other rulers, nuns, wives of great men, women from folk songs and women from the world of art, especially poetesses. These are mostly positive figures who have made a rich contribution to the spiritual and cultural heritage of the Croats.